

קומו ונעלה

קומו ונעלה, אסופת מאמרים וקריאות בעניין הר הבית בזמננו, עורך: הרב יהודה שביב; עורך משנה: הרב ישראל רוזן. בהוצאת מכון 'צומת', ניסן תשס"ג.

* * *

העורכים שליט"א¹ מציינים בדברי הקדמתם את המניעים להוצאת הספר. כותב הרב יהודה שביב בפשטות, שהגיעה העת לכנס מן הדברים שנכתבו בעניין הר הבית בשנים האחרונות, בבמות שונות. ואילו הרב ישראל רוזן חידד לו מוקד ברור יותר. הר הבית נשאר מחוץ לתחום עבור עם ישראל בכללותו. ריחוק זה משתקף בעמדות הממסד המשפטי והרבני, וגם מסתמך עליהן. ומכיוון שהשלטונות "מתרצים את ריחוקם מן המקום (גם) במחסום ההלכתי שהציבו רבנים"², הרי שבא קובץ זה "להאיר עמדות תורניות, מעפילות ומרוממות".

הוי אומר שאסופה זו אינה 'אובייקטיבית'. אין היא מתיימרת להיות במה שוויונית לגישות שונות בעניין העלייה להר הבית, סוגייה השנויה מאוד במחלוקת. נראה שפניהם של העורכים לעשיית 'אפליה מתקנת', ולחשוף את הציבור לדעה המחייבת את העלייה להר הבית בתודעה ובמעשה, וזאת הן מצד ההלכה והן מכוח רוח התורה והשקפתה. הדעות המתנגדות לנטייתם הבסיסית של העורכים, מיוצגות כאן במינון קטן מאוד. הופעתה העיקרית של 'העמדה השוללת' היא שני עמודים שנכתבו על ידי הרב שלמה אבינר, כשלאחריהם תגובה של הרב יהודה שביב. נימה

1 'ברכת החיים' נתונה גם לכל הרבנים והמחברים אשר זכינו שחיים איתנו היום, שיוזכרו בסקירה זו.

2 גם הגר"ש גורן זצ"ל בשעתו כתב במבוא לספרו 'הר הבית', שמצב זה הניע אותו לכתוב את הספר.

מסוימת של איפוק מושמעת בסוף הספר, שם מובאות עמדותיהם האוהדות של כמה מרבני דורנו. שכן יחד עם האהדה הבסיסית, בחרו חלק מן הכותבים לעמוד גם על המורכבות שבטיפוח הזיקה למקדש במציאות העכשווית. הרבנים יגאל אריאל ויובל שרלו מעלים את הצורך שדרישת הקודש לא תתנתק מערכי קידוש החיים והחברה, ברוח דברי נביאינו הקדומים.

כאמור, עיקרו של הספר הוא כינוסם של מאמרים שנכתבו בזמן האחרון. מהיבט זה, הרי שמדובר בפרסום עדכני. אך עם זאת, אין להתעלם מן העיסוק היסודי בסוגיות הנוגעות בדבר, עיסוק שגם הוא כלול בקובץ זה. חלק מן המאמרים עושים חסד עם מי שאינו מתמצא כל כך בנושאים אלה, בכך שהם פורשים לפניו את השאלות והשיקולים הבסיסיים העומדים מאחורי העניינים המעשיים, באופן מסודר. יש לציין בהקשר זה את מאמריהם של מנחם בן-יש"ר, ושל הרבנים שאר-ישוב כהן ויצחק שילת. כמו כן, הערות השוליים שבמאמרים הנזכרים ובאחרים, מפנות את הלומד לחומר עשיר נוסף שנכתב בנושא. כך שהספר מהווה בהחלט משאב חשוב עבור מי שרוצה ללמוד או לחקור לעומק. הספר מחולק לשערים, ולמען האמת פשר החלוקה אינו ברור כל צורכו. נושא אחד מרכזי - חישוב השטח המותר לכניסה לפי השיטות השונות - חוזר ועולה במאמרים הנמצאים בכל המדורים.

כמדומה שחשו עורכי הספר, שהבא לעסוק בשבחה של "יפה-נוף משוש כל הארץ", עליו גם להשרות אורה זו על מעשיו בפועל, בבחינת "טעם העץ כטעם הפרי". האסתטיקה של הספר מושכת. הדפוס נאה, ההוצאה צבעונית, והספר מלווה באיורים ותמונות, חלקם נחוצים כדי להבין את המאמרים.³ אולם גם אסתטיקה רוחנית, ולא רק חזותית, לפנינו. זו האחרונה גלומה בדברי תפילה, פיוט וספרות הפזורים בספר, רובם מגדולי ישראל כגון רמב"ן, ריה"ל, ורבי שלום שבזי. גם מקומו החשוב של אורי צבי גרינברג, לא נפקד.

מגמת מוציאי הספר לאור היא להחדיר את עניין הר הבית למודעות הציבור הרחב, אך על כורחם נמצאו משקפים במלאכתם את הסקטוריאליזם האופיינית בנושאים שכאלו, למרבה הצער. אמנם ציין הרב שביב בהקדמתו ש"שתי קריאות הן" ביחס למקדש. האחת היא אוניברסלית, והיא עתידה להישמע על ידי אומות העולם: "לכו ונעלה אל הר ה' אל בית א-להי יעקב". ואילו הקובץ שלפנינו מבטא דווקא את הקריאה השנייה: "קומו ונעלה ציון אל ה' א-להינו", שהיא "קריאה פנימית מתוכנו

3 לחלק מן הצילומים אין כותרת, וחבל.

ולנו". והקריאה היוצאת מכאן, אכן פנימית היא מאוד. הרבנים המופיעים בה שייכים כולם למחנה הדתי-לאומי. תשומת-לב לא קטנה מוקדשת לבירור עמדתם של הראי"ה קוק זצ"ל, ושל בנו הרב צבי יהודה זצ"ל, בסוגיית ההשתדלות לבניין בית המקדש בימינו. בירור זה אפוף באותה אווירה פולמוסית הנחה על תלמידים שלמדו יחד, בשעה שמתווכחים הם בלהט מי מדייק יותר במסירת דברי רבם. סקטוריאליזם זה שמה את אחת הטענות והשיקולים המוזכרים כאן לא-אחת - שיש לעלות להר למטרות 'כיבוש' - באור כמעט בלתי-אפשרי. מי הוא העם שמינה אותנו 'לכבוש' בשמו את ההר?⁴ מובן גם, שלא הוזכר 'כיבוש' בשום מקור הלכתי קדום בקשר לעליית יחידים להר הבית; לפנינו שיקול שיכול היה להיוולד רק בדורנו, בבית מדרשה של הציונות הדתית.

שאלה העומדת ברקעם של חלק מן הדיונים הוא מידת ההסתמכות להלכה על מסקנות מדעיות. עבור המתכוננים לחידוש עבודת המקדש בפועל, הרי שבהעדר נבואה (וייתכן שגם בקיומה), עשויה התלות בממצאים מחקריים להכריע באשר לשחזורם של פרטים רבים הקשורים למקדש וקדשיו. מאמרו של מנחם בן-יש"ר מציג תיאוריה למיקום המקדש הנשענת על המציאות הטופוגרפית והארכיאולוגית. ואולם נראה שהרבנים הכותבים אינם נוטים למעשה להסתמך על כאלה. רק הרב שאר-ישוב כהן רומז לכך שברמה העקרונית, צריך המחקר בשטח להיות גורם בהכרעה; ואולם אין הוא מגיע לכלל הכרעה כזו בפועל. אפשר שאנו נהנים מן ה'לוקסוס' של החמרה ככל השיטות, כל עוד השאלה היא רק להיכן נוכל להיכנס. כאשר תעלה שאלת הקרבת קרבנות למעשה ותדרוש החלטה, יעלו תוצאות המחקר כשיקול יותר רציני.

4 לי הקטן היה נראה בפשטות שנקודה זו חשובה גם מן הבחינה ההלכתית הצרופה (השווה רמב"ם הלכות תרומות פ"א ה"ב, ממנו עולה שיוזמה פרטית אינה נידונית, מן הסתם, כ'כיבוש רבים'). ומה גם שזכינו שיש גורם רשמי הממונה על ה'כיבוש' במדינת ישראל, ופקודותיו מגדירות מה יש לכבוש וכיצד. אם מאשרים יוזמות-יחיד בתורת 'כיבוש', הרי שמניחים שמצבנו כיום הוא ש'אין מלך בישראל'. ואולם לא כך סבור הרב ישראל אריאל (עמודים 208 והלאה), שצירף יחדיו את סוגיית כיבוש ארץ ישראל וסוגיית פיקוח נפש (עיר הסמוכה לספר), והסיק שעלייה להר הבית יכולה לדחות איסורים דאורייתא. הרב מסתמך על ניהוגם של גדולים בעיצומה של מלחמת ששת הימים, אך לפי דברינו יש מקום לחלק בין השנים. יש לעיין גם בדברי הגר"ש גורן ז"ל ב'הר הבית' עמ' כט, ונדמה שדבריו פחות מרחיקי-לכת. על כל פנים, רק להעיר באתי. הרב אריאל הרחיב יותר בנושא במאמרו בקובץ 'בניין אריאל יאיר' (עמוד 288; להלן נתאר קובץ זה בקצרה). לעניין רגישות עקרונית לבעיית הסקטוריאליזם, ראה ב'קומו ונעלה' בדברי הרב אליקים לבנון (עמוד 315).

אלא שאז ייתכן שמסורת ה"החמרה" שהשתרשה בינתיים תקשה עוד יותר על קבלת החלטה.⁵

עוד לא מיצינו את מיגוון הנושאים שב'קומו ונעלה'. מן ההיבט ההלכתי, יש לציין את ההתמודדות עם אחד המקורות המרכזיים, הוא תשובת הרדב"ז בעניין הכניסה למתחם הר הבית. התשובה על פניה מוקשית ממנה ובה, עד ששמענו מפי גדולים ש"משבשתא היא".⁶ באסופה זו מנסים האדריכל טוביה שגיב והרב יצחק שילת לרדת לכוונתו של הרדב"ז, והראשון מציע פירוש מקיף וחדשני לתשובה הבעייתית. כמו כן, דן הקובץ לא רק בנוכחות היהודית בהר, אלא גם בזו הנוכרית. כלומר, האם מוטל עלינו לעשות למניעת כניסתם ותיירותם של זרים?

זווית נוספת חשובה שמופיעה בספר וטרם הוזכרה כאן, היא האקטואליה. נמצא כאן מבחר מסמכים ודיווחים על תולדות ההתייחסות להר הבית בעבר הקרוב. כדוגמה לכך אזכיר כאן רק את סיפורו של הרב גורן זצ"ל, על השתלשלות האיסור על תפילה יהודית בהר (עמוד 248 והלאה); הדברים הובאו מתוך ספרו של הרב 'הר הבית'. בתור הרב הראשי לצה"ל, מילא הרב גורן תפקיד מרכזי בניסיונות למסד סדרי תפילה על ההר. תמציתם של דברים היא, שלא דרישת בני ישמעאל הולידה את האיסור על יהודים להתפלל, אלא הוראת הממשלה היהודית עצמה. ניתן רק לדמיין איך היתה ההיסטוריה משתנה אלמלא נגזרה אותה גזרה, ללא צדק, היגיון, או הכרח הנראה לעין.

'קומו ונעלה' מתמודד עם חלל תורני-ציבורי, הלא הוא חוסר-המעש בעניין המקדש, המעלה באופן אמיתי את האשמת "צפצוף הזרזיר" שהוזכרה על ידי ריה"ל בסוף ספר 'הכוזרי'. צדק הרב יהודה שביב שמדובר בינתיים רק בקריאה פנימית, ניסיון להביא להתנערות והתעוררות, ולא יותר. אך אולי זה מה שניתן ומתחייב בשעה זו. לפחות שמי שהדבר יכול לנגוע בו, יתמודד איתו באופן פעיל, ויהיו מסקנותיו אשר יהיו. אם כשמירה על גחלת המקדש ואם כליבויה, מהווה 'קומו ונעלה' תרומה חשובה מאוד.

5 על דינמיקה מעין זו עמדתי ב'מעלין בקדש' ו' עמוד 162. על השאלה הכללית הרחיב הרב זלמן קורן במבוא לחיבורו 'חצרות בית ה'.

6 הרב אביגדור נבנצאל ב'מעלין בקדש' ה' עמוד 161, בהסתמכות על הגרש"ז אורבך זצ"ל.